

ТИПОВІ ПОМИЛКИ ПОРУШЕННЯ ЛОГІКИ ПІД ЧАС УСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

TYPICAL ERRORS OF LOGICAL VIOLATIONS IN ESTABLISHING A CAUSAL LINK DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Демидова Є.Є., к.ю.н.,
доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються логічні способи та методи встановлення причинно-наслідкових зв'язків під час розслідування кримінальних правопорушень, а також типові помилки, характерні для цих видів умовиводів.

Досліджено поняття причинності як об'єктивного, тобто такого, що існує поза та незалежно від людської свідомості, зв'язку між явищами матеріального світу, який характеризує їх генезу – відносини між породжувальним і породжуваним явищами. Охарактеризовано основні закони логіки, а саме: 1) між причиною та наслідком існує послідовність у часі; 2) чимало явищ викликає не одна причина, а різні; 3) чимало явищ є наслідком спільної дії двох або більше причин; 4) причина причини не завжди є причиною наслідку. Проаналізовано відповідні закони в аспекті їх застосування для встановлення причинно-наслідкового зв'язку під час розслідування кримінальних правопорушень, запропоновано практичні способи їх реалізації в умовах судочинства.

Акцентовано увагу на важливості розмежування умови та причини настання певного наслідку. Визначено, що за своєю сутністю умова є певним явищем (процесом), необхідним для активізації безпосередньо причини. При цьому ізольовано (сама по собі) умова не може спричинити настання конкретного наслідку.

На підставі аналізу наукових джерел охарактеризовано чотири методи виявлення причинно-наслідкового зв'язку: 1) метод (єдиної) схожості (іноді його називають методом єдиної подібності); 2) метод (єдиної) різниці; 3) метод супутніх змін; 4) метод залишків. Виділено особливості застосування кожного із запропонованих методів в аспекті розслідування кримінальних правопорушень.

Виокремлено типові помилки порушення логіки під час встановлення причинно-наслідкового зв'язку, а саме: 1) помилки послідовності між причиною та наслідком; 2) помилки в кількості причин; 3) помилки в певній сукупності причин; 4) помилкове визначення умови як причини; 5) помилка в методі встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, причинність, причинно-наслідковий зв'язок, встановлення причини та наслідку.

The article discusses the logical ways and methods of establishing causal links in the investigation of criminal offenses, as well as typical errors that are characteristic of these types of inferences.

The notion of causality as an objective, ie existing outside and independently of human consciousness, connection between the phenomena of the material world, which characterizes their genesis - the relationship between the generating and the generated phenomena, is studied. The basic laws of logic are characterized, namely: 1) there is a sequence in time between cause and effect; 2) many phenomena are caused not by any one specific reason, but by different reasons; 3) many phenomena are the result of the combined action of two or more causes; 4) the cause of the cause is not always the cause of the consequence. An analysis of the relevant laws in terms of their application to establish a causal link in the investigation of criminal offenses, proposed practical ways to implement them in court.

Emphasis is placed on the importance of distinguishing between the condition and the cause of a certain consequence. It is determined that in essence the condition is a certain phenomenon (process) that is necessary to activate the cause itself. In this case, in isolation (by itself), the condition cannot cause a specific consequence.

Based on the analysis of scientific sources, four methods of identifying the causal relationship are characterized: 1) the method of (single) similarity (sometimes called the method of single similarity); 2) the method of (single) difference; 3) the method of concomitant changes; 4) the method of residues. Features of application of each of the offered methods in the aspect of investigation of criminal offenses are allocated.

Typical errors of logic violation during the establishment of a causal relationship are identified, namely: 1) errors in the sequence between cause and effect; 2) errors in the number of reasons; 3) errors in a certain set of reasons; 4) erroneous definition of the condition as a cause; 5) error in the method of establishing a causal relationship.

Key words: investigation of criminal offenses, causation, causal relationship, establishment of cause and effect.

Розслідування будь-якого кримінального правопорушення – певний процес пізнання, однією з цілей якого є встановлення наявності або відсутності причинно-наслідкового зв'язку між особами, речами або явищами та відповідною подією кримінального правопорушення. Таке пізнання ускладнене тим, що воно має ретроспективний характер [1, с. 6], тобто слідчий має справу вже з результатом (наслідком певних дій або бездіяльності). А встановлення відповідних причинно-наслідкових зв'язків відбувається шляхом аналізу та вивчення тих слідів, які були залишені на місці події (як матеріальних, так й ідеальних), та пошуку причин, які зумовили їх виникнення.

Незважаючи на те, що питання встановлення причинно-наслідкового зв'язку вивчалось багатьма вченими різних напрямів (кримінального права, трудового права, криміналістики тощо), на практиці мають місце помилки під час встановлення таких зв'язків. Водночас кожен із науковців розглядає встановлення таких зв'язків під своїм кутом зору. Так, наприклад, ученого-фахівця в галузі кри-

мінального права цікавлять причинні зв'язки між поведінкою людини у вигляді суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечними наслідками [2, с. 208]. У трудовому праві – як залежність юридичних фактів, де один юридичний факт, тобто причина, за браком якої наслідок не настав би, передує або збігається в часі з іншим – наслідком, а також безпосередньо або опосередковано породжує його [3, с. 10]. Кримінологія вивчає причинно-наслідковий зв'язок із точки зору дослідження процесів і явищ, які породжують злочинність як наслідок.

Сьогодні науки кримінального циклу використовують розуміння причинності, розроблене у філософії. Причинність – це об'єктивний (такий, що існує поза та незалежно від людської свідомості) зв'язок між явищами матеріального світу, який характеризує їхню генезу – відносини між породжувальним і породжуваним явищами [4, с. 339]. Утім такий зв'язок не є очевидним, а навпаки.

Установлення причинно-наслідкового зв'язку має деякі особливості, підпорядковані законам логіки. Так, по-перше,

між причиною та наслідком існує послідовність у часі: спочатку виникає причина, а потім наслідок. Тому причину будь-якого явища необхідно шукати серед явищ, що передують йому. Явище ж, що виникло після спостережуваного явища, не може бути його причиною. При цьому необхідно звернути увагу, що те, що передує іншому, не обов'язково є його причиною [5, с. 186]. Особливе значення відповідне твердження має щодо розслідування кримінальних правопорушень. Так, після щеплення від поліомієліту та гепатиту померла дитина. Відповідно до висновків проведеної судово-медичної експертизи смерть дитини настала внаслідок захворювання гострої форми менінгококового менінгіту, протікання якої супроводжувалося ураженням головного мозку, респіраторної та ендокринної систем. Крім цього, в судово-медичній експертизі дитини ознак реакції організму на введення і рекомбінантної вакцини для профілактики гепатиту В, й інактивованої вакцини для профілактики поліомієліту виявлено не було. Таким чином, коли звичайна послідовність у часі сприймається як наявність причинно-наслідкового зв'язку, є велика ймовірність допущення логічної помилки, яка в науковій літературі отримала назву «*post hoc, ergo propter hoc*» («після цього, тому через це») [6, с. 117].

По-друге, *чимало явищ зумовлюються не однією причиною, а різними*. У разі сукупності причин визначити основну причину явища набагато важче, ніж тоді, коли явище викликане лише однією причиною. У судовому дослідженні це призводить до того, що необхідно не тільки встановити зв'язок явища з причиною, яка його викликала, а й довести, що досліджуване явище не могло бути викликане жодною іншою з можливих причин [5, с. 187]. Так, наприклад, у результаті дорожньо-транспортної пригоди настала смерть пішохода. Може бути висунуто декілька типових версій: 1) ДТП є наслідком порушення правил безпеки дорожнього руху водієм; 2) подію спричинено порушенням руху самим постраждалим; 3) подія стала наслідком технічної несправності транспортного засобу; 4) ДТП пов'язана з порушеннями норм, стандартів утримання доріг; 5) подія стала наслідком випадкового збігу обставин; 6) подію інсценовано з метою приховання іншого кримінального правопорушення; 7) транспортний засіб використано як знаряддя для вчинення іншого кримінального правопорушення [7, с. 195–196]. При цьому будь-яка з висунутих причин (версій) може мати місце як однопричинно, так і в сукупності. Перевірені мають бути всі можливі причини, тому не варто зупинятися на встановленні однієї з них. Отже, якщо буде встановлено факт порушення правил безпеки дорожнього руху водієм, також необхідно встановити відсутність порушенням руху самим постраждалим або технічної несправності транспортного засобу тощо.

По-третє, *чимало явищ є наслідком спільної дії двох або більше причин*. У подібних випадках має місце змішування дій, яке полягає в тому, що явище є наслідком спільної дії кількох причин. Коли мають справу зі змішуванням дій, то слід установити не тільки всі причини, а й роль кожної з них [5, с. 188]. У разі сукупності причин визначити причину явища набагато важче, ніж тоді, коли явище викликане лише однією причиною. У процесі розслідування кримінальних правопорушень це має особливе значення під час висунення версій щодо особи злочинця. Так, висувуючи певну версію щодо причетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення, необхідно враховувати можливість наявності співучасників, а також установлення ролі кожного з них. Наприклад, під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем важливим є встановлення кола осіб, причетних до його вчинення (керівники підприємств, установ чи організацій, бухгалтери, співробітники правоохоронних чи контролюючих органів тощо), розподілу функцій серед цих осіб тощо. Тому помилковим

є акцентування уваги лише на наявності однієї причини, а також потрібно встановлювати можливість наявності відразу двох чи більше причин.

По-четверте, *причина причини не завжди є причиною наслідку*. Так, Б. Карнаух зазначає, що причинність можна уявити у вигляді нескінченного ланцюга, де кожна ланка є наслідком попередньої і причиною наступної. Із природничої точки зору причина причини є причиною наслідку [8, с. 14]. Утім таке твердження є прикладом логічної помилки. Таке твердження можна зобразити схематично: якщо А причина В, а В причина С, то не завжди можна стверджувати, що А причина С [9, с. 46; 10, с. 246]. Тому причину колишньої причини вважають не причиною наслідку, а його умовою [11, с. 11–12]. Так, наприклад, у результаті ДТП (наїзду на пішохода) сталася смерть потерпілого. Таким чином, причина А (порушення правил дорожнього руху) є причиною В (ДТП), а В (ДТП) є причиною С (смерті пішохода). Але при цьому А (порушення правил дорожнього руху) не завжди є причиною С (смерті пішохода). Це має місце, коли, наприклад, судово-медична експертиза встановила, що причиною смерті була хронічна серцево-судинна недостатність, ішемічна хвороба серця. У такому разі порушення правил дорожнього руху водієм є умовою, за якої не настав би такий наслідок, як смерть потерпілого.

Іншим прикладом може стати ситуація, коли особу примушують вчинити самогубство (наприклад, за допомогою вогнепальної зброї) під певним впливом (погроза насильства над іншими членами родини чи їх убивства). Так, за допомогою судово-медичною експертизи буде встановлено безпосередня причина смерті. Водночас важливим є встановлення й факту опосередкованого виконання дій, що спричинили смерть особи. Отже, погроза з боку іншої особи є необхідною умовою настання наслідку.

Таким чином, вагоме значення також має *розмежування умови та причини настання певного наслідку*. Тобто за своєю сутністю умова є певним явищем (процесом), необхідним для активізації безпосередньо причини. При цьому ізолювано (сама по собі) умова не може спричинити настання конкретного наслідку.

У наукових джерелах пропонується чотири основні методи виявлення причинно-наслідкового зв'язку: 1) метод (єдиної) схожості (іноді його називають методом єдиної подібності); 2) метод (єдиної) різниці; 3) метод супутніх змін; 4) метод залишків [6, с. 117]. Кожен із них має певні особливості.

Метод єдиної схожості полягає в порівнянні випадків, коли за різних умов спостерігається явище, яке нас цікавить. При цьому таке порівняння проводиться з метою виявлення певних загальних обставин, що передують очікуваному результату. Якщо в кожному з певної множини випадків одному і тому ж результату передує одна і та ж (загальна для всіх випадків, які спостерігають) обставина (поряд з іншими, які відрізняються від останньої), то робиться ймовірний висновок про наявність між цією обставиною та результатом залежності «причина – наслідок» [12]. Необхідно звернути увагу, що у разі застосування такого методу робиться не категоричний висновок, а ймовірний, оскільки все ж таки можливість відсутності відповідної закономірності може мати місце. Так, наприклад, під час розслідування крадіжки з магазину встановлено нестачу товарно-матеріальних цінностей на суму 35 тис. грн. Слідчий висунув версію, що крадіжку вчинив охоронець цього магазину, щодо якого була інформація, що він уже притягувався до кримінальної відповідальності за подібні кримінальні правопорушення. Однак пізніше було з'ясовано, що крадіжка була вчинена іншою особою. Таким чином, зазначений метод може застосовуватися на початковому етапі розслідування кримінальних проваджень у разі відсутності достатньої інформації, однак підлягає ретельній перевірці.

Метод єдиної різниці – це умовивід про причину явища, яке ґрунтується на порівнянні випадку, коли явище, що вивчається, настає з випадком, коли це явище не настає. Якщо випадок, у якому досліджуване явище настає, і випадок, у якому воно не настає, в усьому схожі й різняться тільки однією обставиною, то ця обставина, наявна в першому випадку і відсутня в другому, що є причиною явища, яке вивчається [5, с. 188]. Відповідний метод є найбільш характерним для судово-експертних досліджень. Так, наприклад, під час проведення експертизи зброї та слідів і обставин її використання з метою встановлення того, чи вистріляна куля, вилучена з тіла потерпілого, з пістолета, який було вилучено в підозрюваного під час обшуку, судовий експерт проводить дослідження, під час якого встановлюється наявність або відсутність спільних ознак на кулі, що вилучена з тіла потерпілого, та кулі, яка була отримана судовим експертом експериментальним шляхом. Під час здійснення порівняльного дослідження в разі виявлення наявності різних ознак (різний кут нахилу нарізів, розмір ширини полів і нарізів тощо) буде встановлено, що кулю, яка була вилучена з тіла потерпілого, не було випущено з досліджуваного екземпляру зброї (і навпаки).

Метод супутніх змін заснований на такому правилі: якщо два і більше випадків настання деякого явища подібні у всіх попередніх обставин, крім одного, яке змінюється певним чином від випадку до випадку і при цьому змінюється і досліджуване явище, то ця обставина перебуває в причинному зв'язку з досліджуваним явищем, тобто є або його причиною, або необхідною умовою дії причини, або релевантно супутньою обставиною [13]. Виявити причину досліджуваного явища можна не лише за наявності чи відсутності її серед інших обставин, які передували виникненню цього явища, а й за тими змінами, які відбуваються в наслідку, під впливом змін у причині [14]. Тобто з метою встановлення причинно-наслідкового зв'язку таким методом необхідно дослідити як імовірну причину, так і наслідок (із метою виявлення взаємозумовлених змін). Застосування методу супутніх змін можна проілюструвати таким прикладом. Так, під час розслідування перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу потерпілий А. під час допиту стверджував, що працівник правоохоронного органу наніс йому тілесні ушкодження. Крім того, деякі свідки стверджували, що бачили підозрювану особу у дворі потерпілого та те, як ця особа наносила удари потерпілому на веранді його подвір'я. Із метою з'ясування

обставин відповідного кримінального правопорушення (чи могли бачити учасники події, що відбувалось у той час у приміщенні веранди з двору подвір'я) слідчий вирішив провести слідчий експеримент. Отже, змінюючи умови, за яких настав конкретний наслідок (наприклад, освітлення, яке було на подвір'ї, його наявність чи відсутність, час доби та інші суттєві обставини, які можуть вплинути на встановлення обставин кримінального правопорушення), слідчий може встановити, чи могли бачити свідки те, що відбувалось тоді в приміщенні веранди з двору подвір'я, тим самим підтвердивши чи спростувавши показання свідків або з'ясувавши можливість існування помилки в показаннях. Таким чином, застосовуючи метод супутніх змін, необхідно враховувати всі можливі чинники та умови, які можуть вплинути на існування конкретних обставин.

Останнім відомим методом установлення причинно-наслідкового зв'язку є метод залишків. Він базується на тому, що висновок про причину явища робиться на основі дослідження обставин, до складу яких, окрім відомих причин, що викликають уже відомі явища, входить ще якась не відома нам причина (обставина), що зумовлює те явище, причину котрого ми шукаємо [5, с. 189]. Такий метод також широко застосовується в судочинстві у питанні висунення версій. Так, наприклад, такий метод може бути застосований у разі встановлення кількості співучасників кримінального правопорушення або кількості потерпілих. У процесі розслідування вбивства під час огляду місця події (квартири потерпілого) було вилучено зразки речовини бурого кольору (крові) з ванної кімнати та кухні. Під час проведення судової експертизи з'ясовано, що кров із ванної кімнати та кухні належить різним особам. Кров із ванної кімнати належить потерпілому, а кров із кухні не належить ані потерпілому, ані підозрюваному. Таким чином, у методі залишків необхідним є висунення версії про наявність не однієї, а двох жертв. Отже, кожен із розглянутих вище методів має як переваги, так і недоліки, тому задля їх ефективного застосування важливим є використання комплексного підходу.

Ураховуючи вищевикладене, можна виокремити типові помилки порушення логіки під час установлення причинно-наслідкового зв'язку: 1) помилки послідовності між причиною та наслідком; 2) помилки в кількості причин; 3) помилки в певній сукупності причин; 4) помилкове визначення умови як причини; 5) помилка в методі встановлення причинно-наслідкового зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве : монография. Харьков : Консум, 2000. 192 с.
2. Пашенко О. Особливості встановлення причинного зв'язку в злочинах, що посягають на безпеку виключно небезпечних виробництв. *Вісник Академії правових наук України* . 2 (49), С. 208–215.
3. Тимошенко Д.В. Причинно-наслідковий зв'язок у трудовому праві : автореф. дис. канд. ... юрид. наук. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
4. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 1 / М.Д. Шаргородский, И.И. Солодкин, С.А. Домахин и др. / Отв. ред. Н.А. Беляев и М.Д. Шаргородский. Ленинград, 1968. С. 339.
5. Жеребкін В.Є. Логіка: підручник. 9-те вид. Київ : «Знання», 2006. 255 с.
6. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. 216 с.
7. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т.2. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель, В.М. Шевчук та ін.; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
8. Карнаух Б. Причинний зв'язок у деліктному праві: концепція novus actus interveniens. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 11–15.
9. Налетов И.З. Причинность и теория познания. Москва : Мысль, 1975. С. 46.
10. Ярьмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков : Право, 2003. 512 с.
11. Кузнецова Н.Ф. Проблема криминологической детерминации. Москва, 1984. С. 11–12.
12. Логіка побудови та перевірки версій: мультимедійний підручник «Логіка». Національна Академія Внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/logika/lections/lecture7_4.html
13. Купарашвілі М.Д., Нехаєв А.В., Розмова В.І., Черняк Н.А. Логіка: навчальний посібник. Омськ : Изд-во ОмГУ, 2004. 124 с.
14. Тофтул М. Г. Індукція і дедукція. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13371.